

Δασσαίος— $\Gamma\alpha\nu\nu\alpha\iota\omicron\varsigma$ יני-דסא. אם כן חושב אני שפרושנו לדסא Δασσαίος יכול להחשב כקרוב לוודאי.

השם ΓΑΔΗ הוא Γάδη מובא כאן כ-indeclinabile; הכוונה כמובן לגניטיוס. בצורות השם גדי הנמצאות בספרות ובכתובות טיפולתי במאמר אחר שדן בכתובת מדרום א"י, אשר בה נזכר השם גדוס (Γάδος)²⁶. עתה אוכל להוסיף עוד צורה שלא ידעתי כשדנתי בכתובת הנ"ל, והיא Γαδδαίος. השם נזכר בפפירוס ממגדול²⁷. הצורה הנוספת הזאת מאפשרת לשער שהיתה מצוייה גם הצורה גדאי, אבל לעת עתה אין לנו עדות על צורה דומות (דוסא—דוסי—דסאי וכדו'). נזכר להיות בטוחים כי אמנם היתה מצויה גם צורת גדאי. הצורה גדיא יכולה להחשב לצורה מורחבת של גדי.

אשר לתאריכה של הכתובת הנדונה בזה, הנה לפי צורת האותיות הגבוהות והפשוטות ללא קווי קישוט, ה-A שקו הערב שלה עשוי γ , ה-C החרמשית, הרחוקה מלהיות חצי עגולה (אלא רק קשת שמאלית חלקית), ה-B וה-Ω, מסתבר כי יש לקבוע את זמנה מאמצע המאה ה'ב' אחר ספה"ג עד אמצע הג' בקירוב. השמות אינם סותרים קביעה זו. מקום הימצאה של הכתובת אינו ידוע. לפי השם יעקב אפשר היה אולי לשער שהיא מקיסרין, כי עדינה נמצא השם שלוש פעמים בכתובות קיסרין²⁸, ובעיקר מפני שידוע כי רבות מן הכתובות שבידי הפטריארך היווני מוצאן מקיסרין, אמנם, אין להחליט על כך בוודאות.

(26) ידיעות י', ע' 79 ואילך.

(27) מזכיר אותו פוקס בספרו תנ"ל, ע' 136, בין השמות היהודיים הוודאיים ומרמז למה שאמר בענין זה Schuerer, כרך III, ע' 45. לדעתו השם ארמי, והוא משווה אותו לבדאי שבבבלי כתוב 'ק"ה, ע"א.
(28) ר' ספר הישוב, קיסרין, ע' 150, מס' 70; ע' 179, מס' 73; ועוד כתובת שפרסמתיה במאמרי הנזכר בהערה 3.

Damnatio Memoriae *

בכתובת ארצישראלית

מאת א. רבינוביץ

בחצר של בית היתומות הסורי בירושלים נמצאת אבן מיל רומאית ועליה חקוקה כתובת לטינית.

האבן נמצאה בשנת 1900 בקירוב במושבה הגרמנית ווילהלמה, והחוקר דלמאן פרסמה לראשונה עם פירוש קצר בשנת 1908¹; וזו לשון העתקתו:

* הגני מכיר טובה הרבה למורי פרופ' מ. שובה, אשר הדריכני בשבילי המחקר הזה בסמינריון האפיגרפי שלו.

IMP· CA[E]S[LSE]
 PTI· SEVERVS PIVS
 PERT· AVG· ARABAD
 PAR· MAX· TRPOT XVIII
 IMPCAES· M· AVR· ANTON 5
 NVS· PIVS· AVG· TRIPOT
 XIII· IMP· II COS· PRC
 [FI] L [D] IVICIMP [SEV]

מתקבל איפוא הרושם כאילו נשתמרה הכתובת בשלמותה; אך למעשה אין הדבר כן כאשר שנראה להלן.
 שנים אחדות אחר זאת פרסם תומסן אותה כתובת עצמה (2) (שהובאה בינתיים ירושלימה) בצירוף תעתיק זה:

Imperator Caesar Lucius Se-
 ptimius Severus Pius
 Pertinax Augustus Arabicus Adiabenicus
 Parthicus Maximus tribuniciae potestatis XVIII <et>
 Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoni- 5
 nus Pius Augustus tribuniciae potestatis
 XIII imperii II Consul proconsul fi-
 lius divi Caesaris Imperatoris Severi...

במאמר הגדול, שבו פרסם תומסן את כל אבני-המיל אשר נמצאו עד אז בארץ-ישראל (3), הודפסה הכתובת באותו תעתיק גופו, ורק בשורה 7 תיקן המו"ל את הקרי $imperator^{7}$ imperii של הכתובת מראה שגם העתקת ד'מאן וגם התעתיק של תומסן אינם מניחים את הדעת, הואיל ובשניהם לא ניתנה הדעת על עובדה חשובה והיא שהכתובת פגומה; וזו העתקה הנכונה:

IMP CA S L S
 PTI· SEVERVS PIVS
 PERT· AVG· ARABAD
 PAR· MAX· R POT XVIII
 IMPCAES M· AVR· ANTON 5
 NVS· PIVS· AVG· TRI POT
 XIII· IMP II COS· PRO
 |||||
 INVICIMP 10

(2) PJB 9 (1913), S. 126 ר' 9

(3) ZDPV 40 (1917), S. 82, No. 20 ר' 3

גם סקירה חטופה מוכיחה כי בין השורות 7 ו-10 נמצא שטח ריק. העובדה הזאת לא נזכרה בכל המאמרים המצוטטים לעיל. אך לפני שניתן את דעתנו על בעיית הרווח הפנוי, נסכם את תוצאות מחקריהם של דלמאן ותומסן בעניין הכתובת הזאת.

דלמאן (4) רצה לקבוע את תאריך הכתובת על-סמך ה-*tribunicia potestas* של הקיסרים ספטימיוס סיוורוס (ש' 4) ומרקוס אוורליוס אנטונינוס פיוס הידוע בשם קאראקאלה (ש' 7), והגיע לכך דעה כי זוהי שנת 210 אחר ספה"ג. המקום המדויק שבו ניצבה אבן-המיל הזאת הוא ה-*miliarium* החמישי מלוד (דיוספוליס) והשישי מאנטיפטריס (ראס אל-עין) לאורך הכביש שעבר מסוריה לאלכסנדריה (5).

מה איפוא טיבו של הרווח הפנוי בין השורות 7 ו-10? לשם כך נסתייע בכמה בדיקות:

מידותיה של הכתובת: גובה האותיות 6 החקוקות באופן גם למדי משבעה ועד שמונה וחצי ס"מ, אך האותיות הולכות וקטנות משורה לשורה. רוחב האותיות גם הוא הולך וקטן מארבעה ועד שלושה וחצי ס"מ, והוא הרווח בין שתי I שבמספרים (שש' 4 ו-7). עומק החקיקה (של הסימנים), בחלקי הכתובת שנשתמרו יפה, הוא כחמישה מ"מ בקירוב.

בדיקת השטח הפנוי מעלה את המידות הבאות, המתאימות עד-כדי להפליא אל המספרים הרשומים לעיל: הרווח שבין בסיס האותיות בש' 7 ובין ראש האותיות בש' 10 הוא 22 ס"מ, ונראה ששטחה החלק של האבן בין שתי השורות הנ"ל מותחם בשני קווים מקבילים, ורחבו של שטח זה שווה לרוחב החלקים החקוקים ביתר השורות. נוסף על-כך מראה בדיקת האבן ששטח הכתובת אשר בו נשתמרו אותיות בולט יותר מהשטח שבו אין ניכרים סימני כתיבה, הפרש הגבהים מגיע כדי 4—6 מ"מ. מעתה עולה על הדעת מאליה הסברה שהאבן עובדה בשטח זה לבד ייקרא מה שנכתב בה לכתחילה, כלומר חלק מן הכתובת נמחק בכוונה.

יש לציין עוד כי הרווח בין שורה לשורה בשורות שנשתמרו מגיע כדי 2—4 ס"מ, וכבר קבענו למעלה שגבהו של החלק שאינו ניתן לקריאה הוא 22 ס"מ; ואז עולה החשבון יפה:

רווח בין השש' 7—8	3	ס"מ
ש' 8 (גובה האותיות)	7	"
רווח בין השש' 8—9	3	"
ש' 9	7	"
רווח בין השש' 9—10	2	"
גובה השטח החלק	22	ס"מ

מן השורות שנשתמרו אנו למדים שמספר האותיות בכל שורה הוא 14—16; מכאן שחסרות בכתובת כ־30 אותיות בקירוב. נבדוק איפוא אם אפשר להשלים את הפסוק שנמחק וטושטש.
אבני-המיל בארץ-ישראל שכתובותיהן נאספו על-ידי תומסן (7) אינן

(4) ר' הערה 1.

(5) ר' 15 (1917), S. 40 ZDPV; ושם פרטים גם על הכביש הזה.

(6) דלמאן (op. cit., S. 269) טועה באמרו שגובה האותיות הוא 6 ס"מ.

(7) ר' הערה 3.

מסוגלות להפיץ אור רב על כתובתנו מסיבות שונות. ראשית הכתובת הנדונה היא אחת מאלה שנשתמרו היטב, וכמעט אין כתובת של אבן-מיל דומה לה בנוסח, העלולה לסייע לנו בהבנת אבננו; שנית, אין בידינו כתובת של אבן-מיל מאותה שנה.

עלינו לחפש איפוא דרך אחרת לפתרון בעיית הכתובת. נבחרנא את המסיבות ההיסטוריות של התקופה שבה הוצבה האבן, דהיינו את שנות חייו האחרונות של סיוורוס (8): בשנת 208 יצא הקיסר הזקן עם שני בניו, קאראקאלה וגיטה, לבריטניה. שם קבל גיטה את התואר *Imperator*, והיה על-ידי-כך לשותף לאביו ולאחיו (שאף הוא היה *Imperator* למן שנת 198). אבן-המיל הנדונה בזה הוצבה בשנת 210, ז"א בשנה שבה שלטו בתוקף החוק שלושה קיסרים, ושלתם נמצאו אז בבריטניה.

אחרי מות סיוורוס (211) חזרו שני בניו לרומא, ושנאתם זה לזה מכבר הימים החרפה ונתגלתה לעיני כל. כעבור שנה אחת רצח קאראקאלה את אחיו ובעצמו רדף אחרי מותו של זה אפילו את שמו ואת זכרו; את כל חבריו וידידיו (של גיטה), שידו השיגתם, הוציא להורג, ואת שם הנרצח פקד למחוק בכל מקום שבו היה רשום את *(Damnatio memoriae)*: הופלו הפסלים, הותכו המסבעות שהכילו שמו וזכרו של גיטה (9).

ומכאן שתי השורות שאינן ניתנות לקריאה: הן נמחקו בכוונה בשנת 212, לבל ייקראו בהן שמו ותארייו של גיטה.

רבות ההוכחות המאמתות את הידיעה שמסרה לנו קסיוס דיון (ר' הערה 9). ברוב חלקי הקיסרות הרומאית נמצאו כתובות, שבהן נמחק שמו של גיטה (10). לעיתים יכולים אנחנו לקרוא עדיין את שרידי שמו, כי הסתת שעליו הוטלה המחיקה עשה את מלאכתו רמייה (11). אבל אף הקיסר לא יכול היה לבצע את מחיקת השם השנוא עליו מכל כתובת וכתובת באימפריום הענקי הזה, וכך נשארו בכל זאת תמונות, מטבעות וכתובות של גיטה העלולות לסייענו בהשלמת המחיקות. רק מאבני-מיל וכן מעל *fasti consulares* וכיו"ב, שהיו רכוש הממשלה, נמחקו השמות כליל. על-סמך השרידים הנ"ל ננסה עכשיו להשלים מה שהיה כתוב באבן הנדונה.

ראינו לעיל שהקיסר סיוורוס נזכר בשמו המלא (*Lucius Septimius Severus*) בתארו הרשמי (*Imperator Caesar Augustus*) ובכל כינויי הכבוד אשר הוכתר בהם (*Arabicus, Adiabenicus, Parthicus, Maximus*); כן צויינה גם השנה של *trib. pot.* נמנות החל מקבלת התואר *Augustus* (12). קאראקאלה מוכתר רק בשמות ובתארים הרשמיים, ואילו כינויי הכבוד אינם נמצאו. לכן יש להניח שכך נהגו גם בהזכרת שמו של גיטה. אם-כן עלינו לרשום רק את שמותיו ותארייו הרשמיים באותו סדר עצמו שלפני ערוכים גם אלה של קאראקאלה. אנחנו מקבלים (13) איפוא תוצאה זו:

(8) חיאר המאורעות ההיסטוריים הוא לפי P W, s. vs. *Septimius Severus, M. Aurelius Antoninus (Caracalla), Septimius Geta*

(9) לפי 6, 12, 77, *Cassius Dio*

(10) 180, 1033, 3768; *Dessau III, Ind. III, p. 291*; *Aschbach, r' (10)*
Roemische Kaiserinschriften mit absichtlichen, aus dem Altertum herruehrenden Namens-

tilgungen, Wien, 1857, s. v. Geta

(11) *Dessau, op. cit., S. 427*; P W, s. v. *Septimius Geta, S. 1570, Z. 50* r' (11)

(12) *Mommsen, St. R. II, S. 1601, Anm. 1* r' (12)

(13) *Cagnat, Cours d'épigraphie latine*, 1914, p. 210; *Dessau השוהו (13)*

op. cit., S. 430

IMP CAES P SEPTI GE
TA PIVS AVG TR POT II

הננו רואים שמספר האותיות בהשלמה זו אינו עולה על 15 אותיות בש' 8
16- אותיות בש' 9, והוא המספר הנדרש (ר' ע' 110).
לבסוף עלינו לבדוק את קריאת ש' 10. אף-על-פי שהסימנים בה אינם ברורים,
אפשר להכיר בוודאות גמורה את האותיות הבאות:

INVICIM

ואין שם שום רמז ל-*L* או *D* כפי שקראו דלמאן ותומסן (ר' ע' 109). אך לא רק מבחינה
אפיגרפית יש לדחות את הקרי ההוא, אלא גם מטעם היסטורי; כי מן הנמנע
שסיוורוס בעודו בחיים יכולה *DIVVS*.

לפי קריאתנו מקבלים אנחנו *invic*, קיצור של המלה *invictus* או *invicti* כלומר
בלתי מנוצח (ים). והנה התואר *invictus* ידוע לנו כתארו של ספטימיוס סיוורוס¹⁴,
ואף ככינויו של קאראקאלה¹⁵. כתארו של גיטה עדיין לא נמצא, אך אין לשכוח שמספר
כתובותיו קטן מאוד, ביחס לאלו של אביו ואחיו, לרגל הסיבות הנזכרות לעיל. אכן
הקיצור המוזר לא יפליאנו לאחר שמצאנו בכתובת צורות כ-*SEPTI* במקום *Septimius*
(ש' 2), *Tribunicia=TRI*¹⁶ (ש' 6) והשמטת מספר הקונסולטוס של קאראקאלה (ש' 7).
עתה אפשר להביא תעתיק מושלם ומתוקן:

Imp(erator) Ca[e]s(ar) L(ucius) S[e]
pti(mius) Severus Pius
Pert(inax) Aug(ustus) Arab(icus) Ad(iabenicus)
Par(thicus) Max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XVIII <et>¹⁷
5 Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) Anton
[i]nus Pius Aug(ustus) tri(bunicia) pot(estate)
XIII Imp(erator) II Co(n)s(ul) <III> Pro(consul) <et>
[Imp(erator) Caes(ar) P(ublius) Septi(mius) Ge
ta Pius Aug(ustus) tr(ibunicia) pot(estate) II]
Invic(ti) Imp[eratores.....]

דהיינו:

המפקד הקיסר לוקיוס ס'
פטימיוס סיוורוס פיוס
פּרטינפּס אוּוּגוסטוס (מנצח) הערבים, (מנצח) חדייב,
(המנצח) האדיר של הפרתים, בשנה הי"ח לכהונתו במשרת הטריבונוס ו'
5 המפקד הקיסר מרקוס אוורליוס אנטון
ינוס פיוס אוּוּגוסטוס בשנה הי"ג לכהונתו במשרת הטריבונוס
המפקד (בפעם) השנייה, הקונסול <בפעם> השלישית < סגן הקונסול ו'
[המפקד הקיסר פובליוס ספטימיוס גי'
טה פיוס אוּוּגוסטוס בשנה השנייה לכהונתו במשרת הטריבונוס]
(והמה המפקדים) בלתי-המנוצחים.....

המלים שאחר *INVIC IMP* אין להשלימן בוודאות.

14 ר' Cagnat, *op. cit.*, p. 160, n. 1

15 ר' *CIL* III, 3472, 5997 = Dessau, *op. cit.*, 2320, p. 438

16 העדפתי את ה-*ablatus*; השווה *Mommsen, St. R. II, S. 735, Anm. 3*

17 התיבה *et* דרושה לפי הדקדוק, אך יש שמדלגים עליה בכתובות רבות.